

مطالعات تاریخی جنگ؛ نشریه علمی؛ مقاله علمی - پژوهشی
دوره چهارم، شماره‌ی دوم (پیاپی ۱۲)، تابستان ۱۳۹۹، صص ۷۴-۵۳

تبیین و تحلیل رویکرد پیامبر(ص) در انتخاب فرماندهان سریه‌های عصر نبوی

مینا رضایی؛* فریناز هوشیار؛** علیرضا ابطحی***

چکیده

«سریه» به جنگ‌هایی از دوران پیامبر اسلام(ص) اطلاق می‌شود که پیامبر(ص) شخصاً در آن‌ها حضور نداشتند و به فرماندهی یکی از اصحاب صورت گرفته است. منابع متقدم ۳۶ سریه را برای عصر نبوی ذکر کرده‌اند که می‌توان آن‌ها را در کارکردهای تهاجمی، تدافعی، تبلیغاتی و اطلاعاتی تقسیم‌بندی کرد. انتخاب فرماندهان در سریه‌ها با توجه به اهداف پیامبر(ص) صورت می‌گرفت. پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی و بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای تلاش دارد به بررسی چگونگی و دلایل انتخاب فرماندهان با توجه به ویژگی و ماهیت سریه-ها بپردازد و به این پرسش پاسخ دهد که پیامبر(ص) در انتخاب فرماندهان سرایا چه رویکردی را دنبال می‌کردند؟ نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که رویکرد پیامبر در انتخاب فرماندهان علاوه بر رویکرد نظامی و سیاسی، رویکرد دینی و قبیله‌ای نیز بوده است. پیامبر(ص) فرماندهان را از مهاجرین مکه و قبایل آن‌ها و همچنین از انصار و قبایل مدینه و افراد مورد اعتماد و دارای کارایی نظامی انتخاب می‌کردند.

کلیدواژه‌ها: اسلام، پیامبر(ص)، سریه، فرماندهان، مدینه.

* دانشجوی دکتری تاریخ اسلام، گروه تاریخ، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.
m.rezaei136400@gmail.com

** نویسنده مسئول: استاد یار، گروه تاریخ، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.
hooshyar-farinaz@yahoo.com

*** استاد یار، گروه تاریخ، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.
abtahi1342@yahoo.com

|تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۸/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۱۰|

مقدمه

سریه یا بعث، به جنگ‌هایی در دوره پیامبر اکرم (ص) اطلاق می‌شود که بدون حضور مستقیم پیامبر (ص) و به فرماندهی یکی از اصحاب صورت گرفته است. از آنجاکه پیامبر (ص) در این‌گونه مأموریت‌ها شرکت نداشتند؛ لذا انتخاب فرماندهان با حساسیت و دقت فراوان انجام شده است. مسلمانان مهاجر در مدینه پایگاه مناسبی برای مقابله با تهدیدهای دشمنان مکی خود یافتند و با غزوات و سریه‌ها توانستند ضمن رفع این تهدیدها، آمادگی و توانایی لازم را جهت توسعه دین جدید پیدا کنند. کارکرد سریه‌ها و رویکرد پیامبر (ص) در انتخاب فرماندهان موضوعاتی است که پژوهش حاضر به آن می‌پردازد. با توجه به اینکه سریه‌های پیامبر (ص) با رویکردهای مختلف دفاعی، تهاجمی و یا اقتصادی، سیاسی و تبلیغاتی انجام می‌گرفت لذا انتخاب فرماندهان شایسته برای تحقق این اهداف امری بس ضروری بود. در منابع اصلی، کیفیت و چگونگی غزوات و سرایا مورد توجه قرار گرفته و نام فرماندهان و عملکرد آنان به‌طور پراکنده آورده شده است؛ لذا بررسی و تحلیل چگونگی عملکرد فرماندهان و سربازان اسلام در سریه‌های دوره پیامبر (ص) و معیارهای و نحوه انتخاب فرماندهان، نحوه تعامل آنان با سربازان و نقش و عملکرد این فرماندهان و سربازان در کسب پیروزی یا شکست در مأموریت‌های اعزامی، موضوعاتی است که در این پژوهش بدان پرداخته خواهد شد. در خصوص تعداد سریه‌های عصر نبوی میان مورخان اتفاق نظر وجود ندارد و حتی برخی مورخان تعداد آن‌ها را تا ۵۰ سریه نیز ذکر کرده‌اند (ابن جوزی، بی‌تا: ۳۷۶/۱۹) لیکن به جهت وثاقت واقعی در مباحث تاریخ صدر اسلام، داده تاریخی وی مبنی بر ۳۶ سریه مورد استناد قرار گرفته است (واقعی، ۱۳۶۹: ۲۶۱/۱ و ۵۷۶).

به لحاظ پیشینه پژوهش در مورد غزوات و سرایای صدر اسلام کتاب‌ها و مقالاتی تألیف شده است که هر یک ابعاد خاصی از موضوع را مورد بررسی قرار داده‌اند. ضاهر وتر (۱۳۷۵) در کتاب مدیریت نظامی در نبردهای پیامبر اکرم (ص) هرچند به تحلیل بعد نظامی صدر اسلام پرداخته اما بیشتر تمرکز خود را بر شخص پیامبر (ص) و مدیریت نظامی ایشان قرار داده است، طلاس (۱۳۵۴) در کتاب پیامبر (ص) و آئین نبرد و همچنین خطاب (۱۴۰۹ ق) در کتاب الرسول القائد، کتانی (۱۳۸۳) در نظام اداری مسلمانان در صدر اسلام، عاملی (۱۴۲۶ ق) در الصحیح من السیره النبوی الاعظم، دلشاد تهرانی (۱۳۸۵) در سیره نبوی اطلاعات پراکنده در مورد سرایا ارائه داده‌اند. در خصوص

مقالات نیز العبیدی (۱۹۷۹ م) در سریه نخله إحدى سرايا الرسول الهامة به اهداف کلی سریه نخله می‌پردازد. آخوندی (۱۳۸۵) در «دکترین پیامبر اعظم(ص) در سرايا (گروه‌های گشتی)» درصدد تبیین دکترین رسول خدا(ص) در خصوص نبردها است. سعیدیان جزئی (۱۳۹۳) نیز در مقاله «تحلیل و بررسی ابعاد سریه‌ی امام علی بن ابی طالب علیه‌السلام به یمن و پیامدهای آن» تنها بخشی از تدابیر و علت اعزام امام علی(ع) به یمن مورد بررسی قرار داده است.

پژوهش حاضر که با هدف بررسی رویکردهای پیامبر(ص) در انتخاب فرماندهان سریه‌ها است، می‌تواند تکمیل‌کننده مطالعات و پژوهش‌های یادشده باشد. در این پژوهش معیارها و ملاک‌های مورد توجه پیامبر(ص) در انتخاب فرماندهان سریه‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

۱. کارکرد سریه‌ها و اهداف آن

در دوران حضور پیامبر(ص) در مکه و در زمانی که یاران ایشان مورد آزار و اذیت قرار می‌گرفتند با نزول آیه ۳۹ سوره حج ﴿أَذِّنْ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنفُسِهِمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾ انجام جهاد و دفاع از خود بر مسلمانان واجب شد. این نکته حائز اهمیت است که اساساً دولت نوپای پیامبر حکومتی نظامی نبود؛ اما شرایط حاکم و وجود نیروهای مخالف با حاکمیت رسول‌الله(ص) سبب وقوع درگیری‌های نظامی در آن دوران گردید. پس از اجازه جهاد، پیامبر(ص) ۲۷ غزوه را فرماندهی کرد و اصحاب و یارانش را به بیش از ۳۶ سریه فرستاد که با موفقیت نسبی همراه بود و تنها در دو سریه (رجیع و بئر معونه) تلفات سنگینی متحمل شدند.

به‌طور کلی می‌توان سریه‌ها را در چهار دسته عمده تقسیم کرد:

- ۱) سریه‌های تبلیغی: این نوع سریه‌ها با توجه به شرایط و محیط تبلیغ مخفیانه و یا علنی صورت می‌گرفت (آیتی، ۱۳۷۸: ۶۲/۶۴).
- ۲) سریه‌های تدافعی: این نوع سریه‌ها به‌منظور دفاع از منافع و حدود و ثغور مسلمانان و یا مقابله با برخی اقدامات تبلیغی و یا حملات مستقیم دشمن انجام می‌شد (روحی برندق و احمدی، ۱۳۹۷: ۳۱-۳۰).

۳) سریه‌های تهاجمی: این سریه‌ها به منظور برخورد مستقیم قبل از اقدامات متقابل و یا پیش از بروز تهدید و عموماً در نقاط دوردست‌تر سرزمین‌های پیرامونی جهان اسلام صورت می‌گرفت (همان: ۳۲).

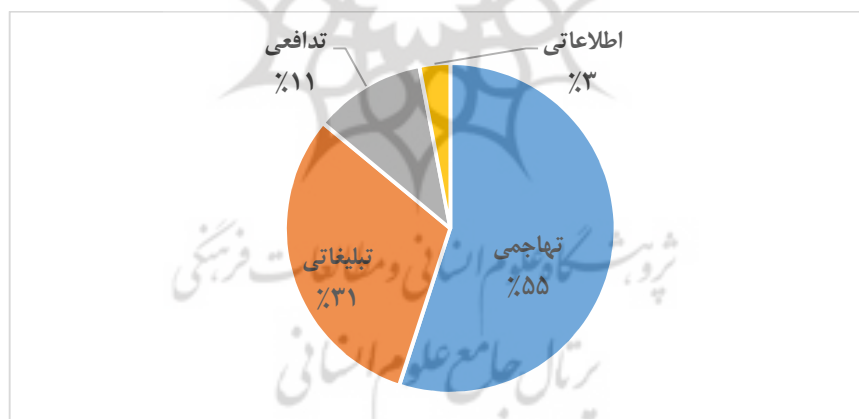
۴) سریه‌های اطلاعاتی: در این‌گونه سریه‌ها که مخفیانه و با کمترین خبرپراکنی انجام می‌شد، هدف یا کسب اطلاعات از اشخاص و موقعیت دشمن و یا حذف یک عنصر و یا عامل مخرب انسانی در مسیر تبلیغ و توسعه دین بود (واقعی، ۱۳۶۹: ۸۲۹/۱-۸۲۸). لازم به ذکر است برخی از سرایا را به‌طور قطعی نمی‌توان در یکی از تقسیم‌بندی‌های سرایا قرار داد. برخی سرایا ضمن آن‌که سریه تبلیغاتی هستند در ضمن سرایای تهاجمی نیز به شمار می‌روند. درواقع به جهت ماهیت سرایای تبلیغاتی که با هدف گسترش اسلام و شکستن بت‌ها صورت می‌گرفته، شکل تهاجمی نیز به خود می‌گرفته‌اند. در جدول ذیل سعی شده است که زمان وقوع و کارکرد هر سریه به تفکیک آورده شود.

جدول ۱. سریه‌های پیامبر و کارکرد آن‌ها

ر	نام سریه	زمان وقوع	کارکرد سریه
۱	حمزه بن عبدالمطلب	سال ۱ هجری	تهاجمی
۲	عبیده بن حارث	سال ۱ هجری	تهاجمی
۳	سعد بن ابی وقاص	سال ۱ هجری	تهاجمی
۴	عبدالله بن جحش	سال ۲ هجری	تهاجمی
۵	سالم بن عمیر	سال ۲ هجری	تدافعی
۶	عمیر بن عدی	سال ۲ هجری	تهاجمی
۷	زید بن حارثه	سال ۳ هجری	تهاجمی
۸	کعب بن اشرف	سال ۳ هجری	تدافعی
۹	رجیع	سال ۴ هجری	تبلیغاتی
۱۰	بثرمونه	سال ۴ هجری	تبلیغاتی
۱۱	ابوسلمه بن عبدالاسد	سال ۴ هجری	تهاجمی
۱۲	عکاشه بن محصن	سال ۶ هجری	تهاجمی
۱۳	محمد بن مسلمه	سال ۶ هجری	اطلاعاتی
۱۴	ابوعبیده بن جراح	سال ۶ هجری	تهاجمی
۱۵	عبدالرحمن بن عوف	سال ۶ هجری	تبلیغاتی
۱۶	علی بن ابی‌طالب به فدک	سال ۶ هجری	تبلیغاتی
۱۷	عبدالله بن رواحه	سال ۶ هجری	تهاجمی
۱۸	عبدالله بن انیس	سال ۶ هجری	تهاجمی
۱۹	ابوبکر	سال ۷ هجری	تبلیغاتی

تهاجمی	سال ۷ هجری	بشیر بن سعد	۲۰
تبلیغاتی	سال ۷ هجری	ابن ابی العوجا	۲۱
تدافعی	سال ۷ هجری	عمر بن خطاب	۲۲
تهاجمی	سال ۸ هجری	شجاع بن وهب	۲۳
تبلیغاتی	سال ۸ هجری	عمرو بن عمیر	۲۴
تبلیغاتی	سال ۸ هجری	طفیل بن عمرو دوسی	۲۵
تهاجمی	سال ۸ هجری	موته	۲۶
تهاجمی	سال ۸ هجری	ابوفتاده بن ربیع انصاری	۲۷
تهاجمی	سال ۸ هجری	ابوعبیده بن جراح به خبط	۲۸
تبلیغاتی	سال ۸ هجری	سعد بن زید اشهلی	۲۹
تبلیغاتی	سال ۸ هجری	عینیه بن حصن فزاری	۳۰
تهاجمی	سال ۸ هجری	کعب بن عمیر	۳۱
تهاجمی	سال ۹ هجری	قطبه بن عامر	۳۲
تبلیغاتی	سال ۹ هجری	علی بن ابی طالب به فلس	۳۳
تهاجمی	سال ۹ هجری	علقمه بن مجزز	۳۴
تهاجمی	سال ۹ هجری	ضحاک بن سفیان	۳۵
تهاجمی	سال ۱۰ هجری	خالد بن ولید	۳۶

(منبع: برگرفته از مغازی و اقدی، طبقات الکبری ابن سعد، تاریخ صدر اسلام (عصر نبوت) زرگری نژاد)

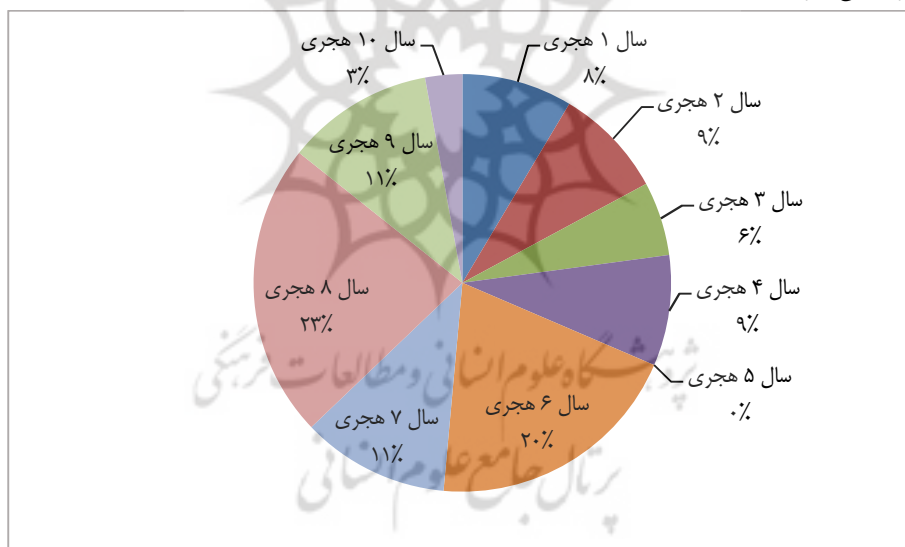

نمودار ۱. تفکیک کارکرد سرب‌های عصر پیامبر بر مبنای درصد

در ارتباط با جدول و نمودار فوق این نکات حائز اهمیت است که در منابع در مورد سربیه زید بن حارثه در سال ۶ هجری به چندین مورد در عرض یک سال برخورد می‌کنیم که به جهت محدود بودن حملات تنها به یک مورد آن‌ها بسنده شده است.

همچنین در مورد سربیه یا غزوه اطلاق کردن برخی از عملیات همچون موته در بین مورخان اختلاف نظر وجود دارد.

بر اساس اطلاعات مندرج در جدول و نمودار فوق عمده سرایا در عصر رسول الله (ص) سرایای تهاجمی با فراوانی ۲۱ مورد (۵۰ درصد) بوده‌اند. این امر از آن رو است که در زمان حضور پیامبر (ص) در مدینه حکومت ایشان به شدت در معرض خطر دشمنان و به ویژه مشرکان قریش قرار داشت و از این جهت پیامبر (ص) ناچار به موضع‌گیری تهاجمی نسبت به دشمنان خود گردیده است. پس از سرایای تهاجمی، سرایای تبلیغاتی با ۱۱ مورد (۳۱ درصد) بیشترین فراوانی را در میان سرایا داشته است که حاکی از اهمیت آن‌ها دارد. این سرایا که عمدتاً با هدف گسترش اسلام و زدودن مظاهر شرک صورت گرفته است، در دیدگاه سیاسی پیامبر (ص) جایگاه مهمی دارد. سرایا تدافعی با ۳ مورد (۱۱ درصد) و اطلاعاتی با ۱ مورد (۳ درصد) در مرتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند.

نمودار ۲. فراوانی سربیه‌های عصر پیامبر بر اساس سال وقوع

نمودار فوق بیانگر فراوانی سربیه‌های عصر پیامبر (ص) بر اساس سال وقوع آن‌ها است. این نمودار نشان می‌دهد که اکثر سرایا به دوران ثبات حکومت پیامبر (ص) در مدینه برمی‌گردد. از سال پنجم هجری رسول الله (ص) توانسته بود بر کل مدینه مسلط

شود و پس از شکست نیروهای دشمن و سه قبیله یهودی بنی قینقاع، بنی قریظه و بنی نضیر، به مقابله با دشمنان بیرون از شهر پردازد. از سال ۶ هجری تا رحلت رسول الله(ص) ۲۳ سریه که عمدتاً سریه‌های تهاجمی هستند صورت گرفته است که قدرت و توان بالای نظامی حکومت پیامبر(ص) را نشان می‌دهد. در این مقطع زمانی حوادث مهمی همچون غزوه خیبر، صلح حدیبیه و فتح مکه به وقوع می‌پیوندد. همچنین با فتح مکه در سال هشتم هجری مسلمین در اوج قدرت قرار داشته‌اند و از این رو تعداد سریه‌ها افزایش یافت و با فراوانی ۸ سریه بیشترین تعداد سریه در طول دوران هجرت به شمار می‌رود. کمترین تعداد سرایا نیز برای سال پنجم هجری گزارش شده است که به نظر می‌رسد عدم وقوع سریه مهم و همچنین عدم گزارش آن در منابع تاریخی به علت غزوات مهمی همچون غزوه ذات الرقاع، دومه الجندل، غزوه بنی المصطلق و غزوه بنی قریظه بوده است.

۲. راهبرد پیامبر(ص) در انتخاب فرماندهان سریه‌ها

با بررسی روایات و احادیث موجود در این زمینه می‌توان به اهداف پیامبر اسلام از اعزام گروه‌هایی به سریه‌ها و انتخاب فرماندهان و شخصیت هر یک از آنان پی برد. در خصوص توصیه‌های پیامبر(ص) به سربازان و فرماندهان در رفتار و عملکرد آنان در مقطع قبل و در حین جنگ در ابعاد تبلیغی و چگونگی رفتار با سربازان زیردست و سربازان اسیر شده مطالبی پراکنده در متون مختلف وجود دارد. این موضوع نشان می‌دهد مسلمانان در ابعاد مختلف سیاسی و اجتماعی به فلسفه انتخاب و گزینش فرماندهان از بعد فلسفه دینی واقف بوده‌اند. نه تنها در احادیث و روایات بلکه در متون تاریخی (واقعی، ۱۳۶۹: ۲۶۸/۱-۲۵۴؛ ابن سعد، ۱۳۷۴: ۵۱/۲) پیامبر(ص) فرماندهان غزوات و سریه‌ها را از میان اصحاب ممتاز گزینش می‌کرد و با مشخص ساختن مسئولیت و وظایف آن‌ها برایشان پرچم می‌بست و به میدان اعزام می‌نمود (قائدان، ۱۳۸۴: ۷۰).

مرتبط با میدان نبرد نیز اهمیت ابعاد دینی در میدانی کارزار و اهمیت اخلاق در رفتار و کردار با یکدیگر و زیردستان به عنوان برادران دینی به خصوص فرماندهان نسبت به سربازان و حکمرانان توصیه‌های بسیاری شده است (روحی برندق و احمدی، ۱۳۹۷: ۷۶-۷۳).

در سریه‌های تبلیغی فرماندهان به دوری جستن از خشونت و خشم در رفتار با شکست‌خوردگان دشمن تا سربازان دستور داده می‌شده است. در سریه‌های ارباب و قتل مخالفان آنچه اهمیت داشت عدم توهین و تجاوز به حقوق انسانی و طبیعی آنان بود. در این‌گونه موارد از تخریب، غارت اموال و اهانت به همسر و فرزندان می‌بایست اجتناب شود. فرد یا افرادی که برای انجام سریه‌های ارباب اعزام می‌شدند دارای شخصیت‌هایی ویژه بودند که از حدود اوامر و توصیه‌ها تجاوز نکنند (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۵۲/۲). توصیه‌ها در سریه‌های غارت و سرکوب نیز با وجود لزوم داشتن حس خشونت در میدان کارزار نشان از اهمیت و جایگاه این آموزه‌ها در سیره نظری و عملی پیامبر (ص) دارد. حتی با کفار و مشرکین که حاضر به پذیرش دین اسلام نبودند، توصیه می‌شد که رفتار غیرانسانی صورت نگیرد. در خصوص غارت آنچه اهمیت داشت این بود که حدود غارت اموال نباید به‌گونه‌ای باشد که سبب زیان کلی و نابودی حیات فردی و اجتماعی آنان شود. در این‌گونه موارد تنها حدود مشخصی برای غارت تعیین می‌شد که شامل ضربه زدن به جنبه اقتصادی دشمن به حدی که در رفتار و کردار او تغییری ایجاد شود و از تهدیدات آتی دست برداشته و زمینه گرایش آنان به اسلام و یا احترام به مسلمین در دوره‌های بعد فراهم شود. در زمینه سریه‌های مرتبط با جنبه‌های تخریب بتخانه‌ها و نابودی آثار کفر و شرک نیز آنچه اهمیت داشت تنها دست‌یابی به هدف اصلی یعنی نابودی نمادهای کفر و الحاد بود (ابن هشام، ۱۳۷۲: ۲ / ۴۱۱). این موضوع از آن جهت مهم بود که با از بین رفتن نمادهای شرک زمینه برای پذیرش دین اسلام از سوی طرف‌های مقابل امکان‌پذیر می‌شد.

۳. ویژگی و معیارهای انتخاب فرماندهان

فرایند تصمیم‌گیری تا اجرای سریه‌ها را شخص پیامبر (ص) و یاران نزدیک ایشان از صحابه مهاجرین و انصار تحت نظر داشته‌اند و مدیریت کلان آن را نیز برعهده گرفته بودند. از این‌رو سریه‌ها نیز به‌نوبه خود با همان سازوکار و کیفیت غزوات صورت می‌گرفت (علیخانی، ۱۳۸۶: ۷۰).

ملاک‌ها و معیارهای گزینش فرماندهان جنگی در سریه‌ها را می‌توان چنین دسته‌بندی کرد: ویژگی‌های اخلاقی: شجاعت، صبر، از خودگذشتگی، اعتماد، پایبندی به ضوابط شرعی و اراده‌ی افراد، تصمیم‌گیری‌ها، توانمندی‌ها و عملکرد آن‌ها نقش مهمی

در پیشبرد هدف جنگ‌ها داشته است. ازاده‌ی افراد در جنگ‌ها بیش از هر چیز از نیروی ایمان و اعتقاد این افراد برمی‌آید و آن‌ها را مبدل به مردانی منحصربه‌فرد و تأثیرگذار می‌نماید. به طوری که از فحوای سخنان مورخانی چون ابن هشام برمی‌آید که در زمان جنگ‌های پیامبر(ص) یک فرمانده نالایق یا لایق می‌توانست سرنوشت یک جنگ را تغییر دهد (ابن هشام، ۱۳۷۲: ۴۱۱/۲).

۳-۱. تأثیرگذاری ویژگی‌های فردی و نظامی فرماندهان در میدان نبرد

ویژگی‌های نظامی از مهم‌ترین مؤلفه‌های انتخاب فرماندهان از سوی پیامبر(ص) به شمار می‌رود. ویژگی‌های نظامی و فردی فرماندهان رسول‌الله(ص) در لحظات اوج سریه‌ها تأثیر فراوان داشته است. با توجه به اهمیت مؤلفه‌های فوق در ادامه به شرح آنها خواهیم پرداخت.

۳-۱-۱. ویژگی‌های فردی

ویژگی‌های فردی چون خصوصیات جسمانی در پیشبرد سریه‌ها بسیار اهمیت داشت. هر کدام از فرماندهان به نوبه خود از قابلیت‌های نظامی منحصربه‌فردی برخوردار بودند. به طوری که از فحوای سخنان مورخانی چون ابن هشام برمی‌آید که در زمان جنگ‌های پیامبر(ص) یک فرمانده نالایق یا لایق می‌توانست سرنوشت یک جنگ را تغییر دهد (ابن هشام، ۱۳۷۲: ۴۱۱/۲). روی هم رفته ویژگی‌های ممتاز فرماندهان طبق آنچه ابن سعد بیان داشته است شامل: شجاعت و بی‌باکی، صبر، از خودگذشتگی، روحیه بالا، اعتماد به نفس، نظم، اطاعت از امر فرمانده، داشتن اطلاعات جغرافیایی از مناطق اعزامی، تجربه و میدان دیدگی، علم به احکام الهی، توانایی‌های بالای نظامی، گذشت و نرمش، علم تدبیر جنگ و تاکتیک‌های نظامی، تصمیم‌گیری قاطع، زیرکی و استعداد به کارگیری خدعه و سخنوری بود (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۴/۳-۸-۳۸-۱۶۱).

شجاعت، بی‌باکی و آشنایی به فنون نظامی نخستین ویژگی بود که پیامبر(ص) به آن توجه داشت. فرمانده‌ای که نسبت به مرگ بی‌باک و حتی مشتاق است، بدون ضعف و با جسارت می‌جنگد. از فرماندهانی که شجاعت در آن‌ها مثال‌زدنی است می‌توان به عبدالله انیس اشاره کرد که برای مأموریت‌های ارباب در شرایط خطرناک به میان دشمن می‌رود (واقدی، ۱۳۶۹: ۴۰۲/۱). یا نمونه دیگر سریه سالم بن عمیر در میان یهودیان که با هدف قتل ابوعفک بود (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۲۵/۲).

مهارت نظامی نیز برای مقابله با دشمنان اهمیت داشت که از جمله آنها می‌توان به آمادگی جسمانی، استقامت در میدان جنگ و تنومند بودن و ویژگی‌های فردی مانند تبحر در شمشیرزنی، تیراندازی و سوارکاری، تجربه و میدان‌دیدگی اشاره نمود (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۳۹/۲-۹۰-۹۱). جدیت نیز از ویژگی‌های بارز یک جنگجوی مسلمان بود. شدت و جدیت در مقابل دشمن و در هدایت نیروهای آنان اهمیت بالایی داشت. علی^(ع) در سریه‌ها با ابتکارعمل و جدیت تمام نیروهای معترض به تغییر مسیر و حرکت از میان کوه‌ها را، وادار به تمکین نمود و بدون توجه به تعداد افراد و نیروی دشمن بر سر ایشان هجوم برد و پیش از رسیدن عقبه‌ی سپاه سرنوشت جنگ را به نفع اسلام تغییر می‌داد (واقعی، ۱۳۶۹: ۸۸/۲). این در حالی بود که بنا به روایاتی، «ابوبکر، عمروبن عاص نتوانسته بودند از عهده‌ی آنها برآیند» (واقعی، ۱۳۶۹: ۵۴۹/۲؛ ابن سعد، ۱۳۷۴: ۳/۳۵۴ و ۳۲۶/۲-۳۳۵). در جنگ‌های صدر اسلام در برخی مواقع به جهت آن‌که نبردها شکل منسجم و پیشرفته خود را نداشته‌اند، این ویژگی‌های فردی در مواقع حساس نبرد بسیار مهم‌تر از سایر عوامل بوده است. این ویژگی‌های ضمن آنکه جنگاوری و ورزیده بودن فرد را نشان می‌داده است، در دید دشمن مقابل نیز ایجاد ترس و واهمه می‌کرد. از این جهت انتخاب صحیح افراد با توان جسمی بالا در لحظه‌های حساس نبرد خود را بروز می‌داده است.

۲-۱-۳. ویژگی‌های مدیریتی

در هر نبردی، تخصص‌های نظامی گوناگونی مورد نیاز است. سپاه اسلام هم از این قاعده مستثنا نیست و برای رسیدن به اهداف مطلوب در هر نبرد به تخصص‌های نظامی از قبیل «جمع‌آوری اطلاعات»، «سواره‌نظام»، «نیروی پیاده»، «تیراندازان» و... نیازمند بوده است. از این رو پیامبر^(ص) در هر جنگی افراد را بر اساس مهارت‌ها و ویژگی‌های شخصیتی مورد نیاز برای هر گروه برمی‌گزید و در منصب‌های نظامی قرار می‌داد. به‌طور نمونه برای مأموریت‌های اطلاعاتی از شخصیت‌های آگاه، توانا، بردبار و رازدار، مانند «حباب بن منذر، عبدالله بن جحش و حذیفه بن یمان» بهره می‌جست (واقعی، ۱۳۶۹: ۵۵۱/۱). پرچم‌دار سپاه را از میان افراد شجاع و جسور همچون حضرت علی^(ع) و حمزه بن عبدالمطلب و سوارکاران را از افرادی انتخاب می‌کرد که محکم و استوار بر اسب می‌جنگیدند (ابن هشام، ۱۳۷۲: ۲۶/۲-۲۵ و ۹۹/۲).

فرماندهان سپاه اسلام باید بیش از هر کس در حرکت، کسب خبر، اجرای عملیات و حتی بازگشت منظم و دقیق می‌بودند. چراکه اهداف پیامبر(ص) از اعزام سرایا صرف یک حمله‌ی غارت‌گرانه و بی‌برنامه برای نمایش اقتدار و تحکم طلبی نبود. برنامه‌های مرتب و غایتمند پیامبر(ص) محتاج فرماندهی بود که آن‌ها را به دقیق‌ترین شکل ممکن به انجام برسانند (واقدی، ۱۳۶۹: ۵۵۲/۲-۵۵۴ و ۵۷۳).

نظم فرماندهی غالب باعث شد که با وجود تعداد زیاد دشمن، مقاومت امکان‌پذیر باشد و در همان آغاز درگیری شکست عارض نشود. دقت در اختفاء، کسب خبر و اجرای دقیق دستورات از دیگر ویژگی‌های فرماندهان است. توان تصمیم‌گیری خاصیتی است که هر فرمانده‌ای باید از آن بهره‌مند باشد. فرماندهان اسلام نیز اگرچه تابع اوامر فرمانده کل بودند؛ اما در شرایطی تصمیماتی گرفته‌اند که باعث بروز اثرات چشم‌گیری شده است؛ از جمله این تصمیم‌گیری‌ها می‌توان به تدبیر علی(ع) در حمله به بنی سعد اشاره کرد که با تغییر مسیر و حمله از جانبی که ارتباط خیبر را با قبیله‌ی مذکور قطع می‌کرد موفق شد هم بنی سعد را متواری سازد و هم بدون درگیر شدن با یهودیان بازگردد (واقدی، ۱۳۶۹: ۸۸/۲). البته همیشه این تصمیم‌گیری‌ها منجر به پیروزی نمی‌شد. گاهی تصمیمات سرخود فرماندهان باعث خسارات جبران‌ناپذیری می‌شد و پیامبر(ص) را متحمل زحمات زیادی می‌ساخت. مثلاً عبدالله بن جحش با آنکه برای یک سریه‌ی اطلاعاتی رفته بود، دست به غارت کاروان زد (واقدی، ۱۳۶۹: ۱۲/۱-۱۰؛ ابن هشام، ۱۳۷۲: ۴۰۲/۱-۳۹۷). همچنین خالد بن ولید بدون اجازه‌ی پیامبر(ص) و با اغراض شخصی بنی جذیمه را قتل عام کرد (همدانی، ۱۳۸۶: ۴۵۵). روایات تاریخی نشان می‌دهند که همه‌ی فرماندهان از چنین مهارتی برخوردار نیستند. سرایایی وجود دارد که در آن‌ها به علت نداشتن مهارت کافی در کسب خبر یا ضداطلاعات، با شکست روبرو شده‌اند (آیتی، ۱۳۷۸: ۱۲۸).

لذا علاوه بر ملاک‌ها و معیارهای چون شجاعت و مهارت در فنون جنگی و نظامی، صبر، ازخودگذشتگی، اعتماد، ایمان و اعتقاد این افراد مورد توجه قرار داشت. اکثر این فرماندهان به پیروزی‌های چشمگیری دست می‌یافتند، به‌طوری‌که پاره‌ای از این پیروزی‌ها در جهت ارتقای جامعه اسلامی و پیشبرد اهداف متعالی پیامبر(ص)، نقش حیاتی ایفا می‌کردند. از این حیث فرماندهان سرایا در تاریخ صدر اسلام بسیار مهم و غیر قابل چشم‌پوشی است. از اساسی‌ترین ویژگی‌های یک فرماندهی موفق رعایت نظم

و جدیت در مقابله با بی‌انضباطی در گروه تحت فرماندهی خود است. لذا علاوه بر ملاک‌ها و معیارهای گزینش فرماندهان جنگی در سریه‌ها را می‌توان چنین دسته‌بندی کرد. ویژگی‌های اخلاقی چون شجاعت و مهارت در فنون جنگی و نظامی صبر، از خودگذشتگی، اعتماد، پابندی به ضوابط شرعی و اراده‌ی افراد، تصمیم‌گیری‌ها، توانمندی‌ها و عملکرد آن‌ها نقش مهمی در پیشبرد هدف جنگ‌ها داشته است. اراده‌ی افراد در جنگ‌ها بیش از هر چیز از نیروی ایمان و اعتقاد این افراد برمی‌آید و آن‌ها را مبدل به مردانی منحصربه‌فرد و تأثیرگذار می‌نماید.

۲-۳. تأثیر اطاعت فرماندهان بر پیشبرد سریه‌ها

یکی از نکات کلیدی پیروزی‌های صدر اسلام اطاعت فرماندهان از اوامر پیامبر (ص) بود. فرماندهانی که برای سریه خارج می‌شدند، اغلب همان کاری را می‌کردند که بر عهده آن‌ها گذاشته بودند. نافرمانی جزئی عبدالله بن جحش و غارت کاروان قریش - با آنکه اولین غنایم را به همراه داشت - مورد سرزنش شدید پیامبر (ص) و صحابه قرار گرفت (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۱۶۵/۳-۱۶۴). ابن خلدون با بیان این‌گونه سریه‌ها سعی دارد نقش «فرمان‌برداری و نظم در جنگ‌ها» را به‌عنوان پایه‌های ظهور مدنیت نوین اسلامی بدانند (ابن خلدون، ۱۳۷۴: ۴۰۹/۱). حتی نزدیکان آن حضرت همچون امام علی (ع) با وجود توانایی‌هایی نظامی و توان تصمیم‌گیری در مواقع خاص، همچنان مطیع امر پیامبر (ص) بودند و تنها وقتی پیامبر (ص) به آنها اجازه‌ی آزادی عمل می‌دادند اعمال‌نظر می‌کردند (بلاذری، ۱۴۱۷ ق: ۵۲/۲؛ ابن سعد، ۱۳۷۴: ۱۲۹/۲). این موضوع ضمن آنکه فرماندهی را مستقلاً در دست فرد خاصی قرار می‌داد و سبب ایجاد تمرکز فرماندهی می‌شد، پاسخگویی به عملکرد افراد را نیز ساده‌تر می‌کرد.

۳-۳. روحیه جنگاوری و تأثیر آن در میدان نبرد

روحیه‌ی بالا، استقامت و اعتمادبه‌نفس نقش تعیین‌کننده‌ای در انجام عملیات نظامی داشت. فرماندهانی که قادر به حفظ روحیه خود و نیروهای تحت فرماندهی در عرصه نبرد بودند، می‌توانستند بر شرایط دشوار فائق آیند. اعتقاد آن‌ها نسبت به حقانیت آنچه انجام می‌دادند و اطمینان بر این‌که خداوند جنگ را بر ایشان فرض کرده و فتح را عاید نصیبشان می‌گرداند، اساس اعتمادبه‌نفس و حفظ روحیه آنان بود. در سریه‌ی غالب بن عبدالله لیشی بر بنی مرّه که به قصد انتقام شکست بشیر بن سعد انجام گرفت. غالب به

خاطر پیروزی در سریه‌ی قبلی خود، از روحیه بالای برخوردار بود و به همین خاطر حتی بر زبیر بن عوام نیز ترجیح داده شد. او توانست به نوشته واقدی: «به سادگی و با یک یورش بنی ثعلبه را سرکوب کند» (واقدی، ۱۳۶۹: ۵۵۱/۲). شجاعت لازمه جنگ است. فرمانده‌ای که نسبت به مرگ بی‌باک و حتی مشتاق است، بدون ضعف و با جسارت می‌جنگد. از فرماندهانی که شجاعت در آن‌ها مثال‌زدنی است می‌توان به عبدالله بن انیس اشاره کرد که برای مأموریت‌های ارباب و در شرایط خطرناک به میان دشمن می‌رود و سر فرمانده ایشان را می‌برد و بازمی‌گردد. همچنین «سریه سالم بن عمیر» در میان یهودیان به قصد کشتن ابوعفک صورت گرفت (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۲۵/۲). در سایر سرایا نیز فرماندهان همواره از روحیه بالا و شکست‌ناپذیر برخوردار بوده و در اکثر مواقع نتیجه را به نفع سپاه اسلام رقم زدند. در منابع تاریخی مرتبط با صدر اسلام نمونه‌های بسیاری از این دست مطالب در خصوص وجود روحیه بالای فرماندهان و سربازان مسلمان در برابر کفار و مشرکین به چشم می‌خورد (برای نمونه نک: ابن سعد، ۱۳۷۴: ۸/۳، ۳۸ و ۱۶۱؛ ۲۵/۲ و ۴۸، ۱۹۸/۱).

۳-۵. اهمیت ویژگی‌های دینی و اخلاقی در انتخاب فرماندهان سرایا

ویژگی‌های اعتقادی مانند ایمان، «اطاعت‌پذیری و فرمان‌بری از رهبر و توکل در سیره عملی پیامبر(ص) در کنار سایر عوامل شخصیتی در انتخاب فرماندهان سرایا مهم بوده است (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۷۸/۳). از این رو در انتخاب فرماندهان نیز این ویژگی‌ها مهم شمرده می‌شد. برای پاره‌ای از سرایا نرمش فرمانده لازم بود تا سرانجام خیر حاصل آید. برای نمونه در مورد سریه بنی دیل که نوع رفتار مسلمین سبب می‌شود که وقتی به صورت لسانی به آن‌ها اعلام می‌شود: «اسلام آورید و آنان هم می‌پذیرند» (یعقوبی، ۱۳۷۱: ۷۳/۲).

ویژگی دینی در شخصیت علی(ع) یکی از مهم‌ترین عوامل در انتخاب ایشان به فرماندهی بود؛ به گونه‌ای که این ویژگی سبب گرایش کفار به اسلام می‌شد. در سریه نابودی بت فلس اسلم به علی گفت: برای آزاد ساختن من منتظر چه هستی؟ فرمود: «باید گواهی دهی که خدایی جز پروردگار یگانه نیست و محمد فرستاده خداست» (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۱۶۵/۲-۱۶۶).

گاهی نرمش فرمانده باعث پذیرش اسلام و تسلیم سریع تر کفار در سرایا می‌شد. مثلاً وقتی پیامبر (ص) علی (ع) را به یمن فرستاد به او امر کرد که نرمش و محبت از خود نشان دهد و «تا آنجا که ممکن است از درگیری بپرهیزد» (واقعی، ۱۳۶۹: ۷۵۳/۱). علی (ع) نمونه بارز آیه شریفه «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» است (فتح/۲۹). ویژگی‌های اخلاقی فرماندهان تنها محدود به دوران عصر مدنی نبود؛ بلکه در تحولات قبل از هجرت نیز تأثیرگذار بوده است. بعد از درگذشت ابوطالب، قریشیان شروع به آزار پیامبر (ص) کردند و بی‌باکانه رفتار می‌کردند، پیامبر (ص) همراه زید بن حارثه در اواخر شوال سال دهم بعثت به طائف رفت. پیامبر (ص) ده روز در طائف ماند و به اسلام دعوتشان فرمود، هیچ‌کدام پاسخ مثبت ندادند و شروع به سنگ زدن به پیامبر (ص) کردند، آن‌چنان‌که پاهای پیامبر (ص) مجروح شد و «زید بن حارثه با جان خود آن حضرت را حفظ می‌کرد به طوری که سرش چند شکاف برداشت» (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۱۹۸/۱). همین از خودگذشتگی زید که جان خود را سپر محافظت از پیامبر (ص) کرد و سبب شد تا بعداً وی از فرماندهان عالی‌رتبه سپاه اسلام شود و در چهار سریه به‌عنوان فرمانده انتخاب شود و مأموریت‌های محوله را به نحو احسن به پایان برساند (واقعی، ۱۳۶۹: ۴۱۸/۲).

۴. کارکرد سریه‌ها و ویژگی فرماندهان

علاوه بر ویژگی‌های کلی که برای هر فرمانده ضرورت داشت، کارکردهای مختلف نبردها لزوم تعیین فرماندهانی هماهنگ با اهداف سریه‌ها را ایجاب می‌نمود لذا رویکرد پیامبر در انتخاب فرماندهان را نوع کارکرد نبرد تعیین می‌کرد که در این بخش به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

۴-۱. فرماندهان سریه‌های تهاجمی

سریه‌های تهاجمی بخش قابل توجهی از سریه‌های دوران نبوت را تشکیل می‌دادند که به جهت ماهیت با سریه‌های تدافعی با هم مورد بررسی قرار می‌گیرد. این نوع سرایا با اهداف اقتصادی، سیاسی، دینی و گاه نظامی انجام می‌شد. توصیه‌ها در سریه‌های غارت و سرکوب نیز با وجود لزوم داشتن حس خشونت در میدان کارزار نشان از اهمیت و جایگاه این آموزه‌ها در سیره نظری و عملی پیامبر (ص) دارد. حتی با کفار و مشرکین که حاضر به پذیرش دین اسلام نبودند، توصیه می‌شد که رفتار غیرانسانی صورت نگیرد.

در خصوص غارت آنچه اهمیت داشت این بود که حدود غارت اموال نباید به گونه‌ای باشد که سبب زیان کلی و نابودی حیات فردی و اجتماعی آنان شود.

در مواردی که هدف از تهاجم، مسائل سیاسی بود ارهاب و قتل مخالفان اهمیت داشت. در این گونه موارد از تخریب و غارت اموال همسر و فرزندان اجتناب می‌شد. لذا لازم بود تا فرماندهانی برای انجام سریه‌های سیاسی اعزام شوند که دارای شخصیت‌هایی استوار و فسادناپذیری باشند تا از حدود اوامر و توصیه‌ها تجاوز نکنند (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۵۲/۲). در زمینه سریه‌های تهاجمی با هدف دینی تنها دست‌یابی به هدف اصلی یعنی تخریب بتخانه‌ها و نابودی آثار کفر و شرک اهمیت داشت؛ برای مثال «علی(ع) به بتخانه فلس رفت و آن را ویران کرد». (واقدی، ۱۳۶۹: ۷۵۲/۱) این موضوع از آن جهت مهم بود که با از بین رفتن نمادهای شرک زمینه برای پذیرش دین اسلام از سوی طرف‌های مقابل امکان‌پذیر می‌شد. رویکرد پیامبر در انتخاب فرماندهان تهاجمی که با هدف دینی انجام می‌شد اعتقاد و ایمان قلبی بود. در سریه موته روحیه بالا و اعتقاد قلبی فرمانده عبدالله بن رواحه، موجب شد تا در برابر ارتش صد هزار نفری شام مقاومت کنند. وقتی برخی خواهان نیروی کمکی شدند، عبدالله بن رواحه گفت:

«به خدا قسم، آن چیزی که از آن کراهت دارید، همان چیزی است که برای آن خارج شده‌اید و آن را طلب می‌کنید. ما با تکیه بر کثرت افراد و سلاح نمی‌جنگیم، بلکه با این دینی که خدا ما را بدان مفتخر کرده است می‌جنگیم» (واقدی، ۱۳۶۹: ۸۵۴/۱-۸۶۱).

۲-۴. فرماندهان سریه‌های تبلیغی

در سریه‌های تبلیغی که با هدف گسترش دین انجام می‌گرفت فرماندهان به دوری جستن از خشونت و خشم در رفتار با دشمن شکست خورده امر می‌شدند. همچنین پیامبر(ص) در انتخاب فرماندهان در این نوع سرایا به ویژگی‌هایی چون ایمان راسخ، اطلاع از امور دینی و سخنوری توجه می‌نمودند. از همین رو در سریه‌ها، دعوت و مذاکره‌ها و حتی در رساندن نامه‌ها سخنوران ماهری اعزام می‌شدند که به خوبی بتوانند پیام پیامبر(ص) را به قبایل یا افراد مورد نظر برسانند (علیخانی، ۱۳۸۶: ۷۰). از فرماندهان سخنور اسلام، علی بن ابی طالب(ع)، عمر بن خطاب، ابوبکر، عمرو بن عاص و عبدالرحمن بن عوف را می‌توان نام برد. واقدی در این ارتباط می‌نویسد: «عبدالرحمن بن عوف در دومه الجندل توانست فرمانروای مسیحی آن سامان را مسلمان کند و

عمرو بن عاص توانست فرمانروایان عمان را به پذیرش اسلام راضی کند» (واقعی، ۱۳۶۹: ۱/۴۲۴-۴۲۵).

۳-۴. فرماندهان سربه‌های اطلاعاتی

کسب اطلاعات از دشمن همواره بسیار اهمیت داشت و از مهم‌ترین شروط پیروزی در عملیات نظامی محسوب می‌شد. به همین علت سربه‌هایی با هدف کسب اطلاعات از سوی پیامبر^(ص) ترتیب داده می‌شد؛ به‌طور نمونه برای مأموریت‌های اطلاعاتی از شخصیت‌های آگاه، توانا، بردبار و رازدار، مانند «حباب بن منذر، عبدالله بن جحش و حذیفه بن یمان» استفاده شده است (واقعی، ۱۳۶۹: ۱/۵۵۱). فرماندهان سپاه اسلام باید پیش از هر کس در حرکت، کسب خبر، اجرای عملیات و حتی بازگشت منظم و دقیق می‌بودند. دقت در اختفاء و کسب خبر و اجرای دقیق دستورات از دیگر ویژگی‌های فرماندهان است. بشیر بن سعد در سربه منسوب به خود در سال هفتم هجرت با وجود شجاعت و قابلیت‌های عالی در امر فرماندهی فقط به خاطر بی‌دقتی در کسب خبر از موقعیت دشمن غافلگیر شد و همه‌ی افرادش قتل‌عام شدند. (همان، ۴۳۳).

از فرماندهانی که در این مورد مهارت دارند می‌توان به علی^(ع) و غالب بن عبدالله اشاره کرد. اقدامات ضداطلاعاتی علی^(ع) مثال‌زدنی است. او با دستگیری جاسوسان دشمن، حرکت از مسیرهای فرعی، رعایت اصل سکوت و اختفاء و استفاده‌ی گسترده از جاسوسان بر این مهم دست می‌یافت. غالب بن عبدالله هم برای جلوگیری از هرگونه خطا و افشای مأموریت خود شخصاً برای کسب خبر راهی می‌شد و دو اصل سکوت و اختفاء را برای شناخت راه‌های اصلی و فرعی و مناطق اعزامی به‌دقت رعایت می‌کرد. (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۳۷۱/۴) ویژگی‌های دیگری همچون آشنایی به زبان سپاه دشمن، قدرت تاکتیکی مانند حرکت شبانه سپاه و کمین در روز، حملات غافلگیرانه و شبیخون زدن، گردآوری اطلاعات از نفرات و موقعیت دشمن و ... برای یک فرمانده سربه اطلاعاتی اهمیت داشت (برای نمونه نک: ابن سعد، ۱۳۷۴: ۱۸۹/۲ - ۹۰).

۵. تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم عملکرد فرماندهان سرایا بر تحولات عصر نبوی

در زمینه نتایج حاصل از سربه‌ها باید گفت که طی این مقطع پیامبر^(ص) با بهره‌گیری از روحیه بالای نظامی و جهادگونه فرماندهان خود که با تأسی از آموزه‌های دینی اسلام

قدرت و شجاعت مضاعفی را به دست آورده بودند، توانست پایه‌های اولیه استقرار حکومت اسلامی در مدینه را بنیان‌گذاری کند. به این معنی که طی این مقطع پیامبر(ص) با بهره‌گیری از روحیه جهادی و انقلابی یارانی که تا قبل از اسلام درگیر منازعات قبیله‌ای بودند و با کنار گذاشتن برخی شاخصه‌های محلی از جمله عصیتهای قومی و قبیله‌ای در انتخاب فرماندهان نظامی موفق شدند که نوعی نظم و انضباط مثال‌زدنی را در سراسر حوزه قلمرو اسلام و در میان قبایل مختلف ایجاد کنند. ایشان با تربیت و پرورش فرماندهان وارسته و قدرتمند نظامی ضمن آنکه به مسئولیت الهی خود عمل کردند؛ حکومت اسلامی را بنیان نهادند.

پیامبر گرامی اسلام با پرورش فرماندهان برجسته از میان امت و نیز با انتخاب دقیق فرماندهانی که صفات موردنظر اسلام را دارا بودند نمونه‌هایی برجسته از فرماندهان نظامی را برای جهان اسلام به یادگار گذاشتند. آن حضرت با بیان «کلکم راعٍ، و کلکم مسؤؤلٌ عن رعیته؛ هر کدام از شما مسئول هستید و درباره افرادی که به سخن شما گوش می‌دهند بازخواست خواهید شد» (دیلمی، ۱۳۷۱: ۱۸۴/۱) در صدد برانگیختن توان همه مسلمانان برای ایفای نقش فرماندهی و رهبری در میدان‌های حساس نبرد بودند. فرماندهان نظامی طی این مقطع دورانی از آزمون و خطا را برای به دست گرفتن سکان حکومت در سایه دین جدید و در پرتو معارف بی‌بدیل دینی سپری کردند. طی این دوره کوتاه از سال نخست هجری تا سال پنجم هجری هرچند نظم و امنیت شهر مدینه به‌عنوان نخستین پایتخت جهان اسلام هنوز برقرار نبود؛ اما مسلمانان با ایجاد شبکه‌ای از تعاملات درون قبایل، شیوخ تازه‌مسلمان و تقسیم امور میان شخصیت‌های پیشرو در اسلام توانستند نظم و امنیت حوزه قلمرو جدید خود به مرکزیت مدینه را ایجاد و از این حوزه پایگاهی برای تداوم و توسعه قلمرو خود در لوای آموزه‌های دین جدید که آنان را به برادری و برابری اجتماعی فرامی‌خواند ایجاد کنند (بکری، ۱۳۶۱: ۲۳۴؛ اولیانی، ۱۳۸۸: ۹۸-۹۶).

در خصوص نتایج حاصل از سریه‌های مذکور می‌توان به چند نکته مهم اشاره نمود که در جای خود قابل‌بررسی است. در این مقطع به‌رحال مسلمانان به اهداف کوتاه‌مدت و برخی اهداف بلندمدت خود دست‌یافته بودند و این سریه‌ها مصداق تلاش‌های عینی شبانه‌روزی یاران پیامبر(ص) برای آگاهی دادن به مسلمانان در زمینه دشمن‌شناسی در هر دو بعد مادی و معنوی بود. هرچند در بسیاری از موارد «مسلمانان

با نتایج مثبتی مواجه شدند» (ابن هشام، ۱۳۷۲: ۳۶/۲) و این سبب افزایش روحیه آنان در هدایت و فرماندهی عملیات‌های بعدی می‌شد. در طرف مقابل نیز عدم تلاش برای کسب موقعیت بهتر که از سوی فرماندهان صورت می‌گرفت، زمینه بازگشت نیروها به مدینه را سبب شد.

در جریان سریه عکاشه بن محصن با وجود اینکه او مردی زیرک و باهوش بود؛ اما در ربیع‌الاول سال هفتم هجرت، وقتی همراه چهل مرد به غمر- آبی از بنی اسد- اعزام شد او شتابان از مدینه بیرون رفت و با سرعت حرکت کرد؛ اما از بخت بد دشمن از خروج او مطلع شده و از کنار آب گریختند. وی همراهان خود را از تعقیب آن‌ها منع کرد و دوپست شتری که گرفته بودند را با خود به مدینه برگرداندند (واقعی، ۱۳۶۹: ۴۱۶/۲؛ ابن سعد، ۱۳۷۴: ۸۴/۲؛ مسعودی، بی‌تا: ۲۹۰). با وجود آنکه همین جنگ‌وگریز نیز برای مسلمین بی‌فایده نبوده است؛ ولیکن این روایت نشان می‌دهد که در لحظات حساس کوچک‌ترین لغزش ممکن است نتیجه نامطلوب به همراه داشته باشد.

در این مقطع برخی شخصیت‌ها به دلیل داشتن روحیه و توان نظامی بالاتر و جلب بیشتر اعتماد از سوی پیامبر^(ص) به تعداد زیادی از سریه‌ها اعزام می‌شدند (واقعی، ۱۳۶۹: ۷/۱). همچنین در موضوع جنگ موته برای نخستین بار زمینه ورود جدی مسلمانان به مرزهای روم و شام فراهم شد و در واقع طی همین جنگ بود که بسیاری از مسلمانان قدرت خود را در مواجهه با ایران و روم محک زدند. در این سریه‌ها همچنین چند بت معروف مشرکین از بین رفت (مقدسی، ۱۳۷۴: ۲۶-۲۴؛ اصفهانی، بی‌تا: ۶۳-۶۵). این مقابله جدی با بت‌پرستی امری بود که یکی از اهداف اصلی پیامبر^(ص) در زمینه سریه‌ها تلقی می‌شد. بدین ترتیب ملاحظه می‌شود که نتایج حاصل از سریه‌ها در دور دوم حکومت مسلمین یعنی طی سال‌های ۶ تا ۱۰ هجری به‌مراتب از وسعت و حوزه جغرافیایی وسیع‌تر و از قدرت و جسارت عملیاتی پرمناهی‌تری برخوردار بود و همین نبردها سبب بالا رفتن روحیه جهاد در میان مسلمین طی سال‌های بعد شد (ابن هشام، ۱۳۷۲: ۲۱۹/۲-۲۱۶).

نتیجه‌گیری

بررسی عصر نبوی نشان می‌دهد ملاک‌های انتخاب فرماندهان با توجه به اهداف پیامبر^(ص) در سریه‌ها و همچنین نوع، ویژگی و کارکرد سرایا متفاوت بوده است. این

موضوع با توجه به تهاجمی، تدافعی، تبلیغی و اطلاعاتی بودن سربیه‌ها و حذف فیزیکی معاندین اسلام در این مقطع است. دقت پیامبر(ص) در این امر مهم که جهت مدیریت صحیح سرایا از چه شخصیت‌ها و با چه ملاک‌هایی استفاده می‌کردند نشان از نقش بی‌بدیل این سربیه‌ها در توسعه اسلام است. همچنین بررسی کیفیت دینی و اخلاقی انتخاب‌ها نشان‌دهنده عدالت و رأفت اسلامی به غیرمسلمانان است که این موضوع سبب القاء حسی متفاوت به مردمان آن عصر داشته و نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه سریع اسلام ایفا می‌کرده است. با توجه به این مهم آنچه اهمیت داشت یافتن شخصیت‌هایی با بیش‌ترین حد تناسب میان ویژگی‌های توأمان نظامی و اخلاقی بود.

وجود ویژگی‌های اخلاقی هم‌زمان با قدرت و جسارت در انتخاب فرماندهان از سوی پیامبر(ص) اهمیت داشته است. پیامبر(ص) تا قبل از تثبیت قدرت در مدینه در انتصاب فرماندهان ویژگی‌ها و شایستگی‌های متعدد را مدنظر داشته است. ایشان در دوران تثبیت قدرت خود در حجاز، قدرت اعمال دیدگاه خود بر معاندین را با حس انتقام از رفتارهای آنان داشته است؛ اما از این روش استفاده نکرد. ایشان در غزوات و سربیه‌های گوناگون سعی می‌کردند تا پایان عمر از روش‌های اخلاقی و صلح‌آمیز بیشتر بهره بردند و این حکایت از آن دارد که این روش صرفاً جنبه تاکتیکی نداشته است. پیامبر به‌عنوان الگو حسنه در میان مسلمانان، به اخلاق‌مداری در انتخاب و گزینش فرماندهان دقت نظر داشته‌اند که خود ناشی از اعتقاد راستین ایشان به اصالت مکتب اسلام بوده است. میراث پیامبر(ص) بعد نظامی و در انتخاب و گزینش فرماندهان سربیه به‌مثابه نقشه راه برای سایر امرا در تاریخ اسلام بوده است که این مسئله بیشتر در دوران خلفای راشدین و حضرت علی(ع) بروز و جلوه پیدا کرد. پیامد فرمانده پروری حضرت رسول‌الله(ص) را در فتوحات گسترده مسلمین در سرزمین‌های شرقی و غربی پیرامون جزیره العرب نیز می‌توان مشاهده کرد. سردارانی که دست‌پرورده ایشان بودند، بعدها توانستند امپراتوری‌های بزرگ آن دوران همچون امپراتوری ساسانی و روم را به زانو درآورند و قلمروهای زیادی را به قلمرو اسلامی اضافه کنند.

فهرست منابع و مآخذ

- قرآن کریم.
- آخوندی، مصطفی (پاییز ۱۳۸۵). «دکترین پیامبر اعظم (ص) در سرایا (گروه‌های گشتی)، فصلنامه مریبان، ش ۲۱، صص ۷۷-۹۴.
- آیتی، محمدابراهیم (۱۳۷۸). تاریخ پیامبر اسلام محمد (ص)، با تجدیدنظر و اضافات ابوالقاسم گرگی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ابن جوزی، ابوالفرج بن عبدالرحمن (بی‌تا). المنتظم فی التاریخ الامم و الملوک، درسه و التحقیق عطا مصطفی عبدالقادر، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن خلدون، عبدالرحمان (۱۳۷۴). العبر، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- ابن سعد، محمد بن سعد (۱۳۷۴). طبقات الکبری، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: انتشارات فرهنگ و اندیشه.
- ابن هشام، عبدالملک (۱۳۷۲). زندگانی محمد پیامبر اسلام، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
- اصفهانی، حمزه بن حسن (بی‌تا). تاریخ سنی الملوک والارض الانبیاء، برلین: الشركة الممهودة برلین، مطبعة کویانی.
- اولیانی، محمد (۱۳۸۸). روان‌شناسی تبلیغات، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بکری، ابوالحسن (۱۳۶۱). سیره نبوی، به کوشش رسول جفریان، تهران: نشر علم.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷). انساب الاشراف، تحقیق سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت: دارالفکر.
- خطاب، محمود شیث (۱۴۰۹ ق). الرسول القائد، بیروت: دارالفکر.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۵). سیره نبوی (منطق عملی)، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- دیلمی، حسن بن محمد (۱۳۷۱). ارشاد القلوب، قم: الشریف الرضی.
- دینوری، ابو حنیفه احمد بن داود (۱۳۶۸ ش). الأخبار الطوال، تحقیق عبد المنعم عامر مراجعه جمال‌الدین شیال، قم: منشورات الرضی.
- روحی برندق، کاوس، احمدی، علی (تابستان ۱۳۹۷). «تحلیل روایی - تاریخی پرچم‌داری امیرمؤمنان علی (ع) در غزوات پیامبر اکرم (ص)»، فصلنامه علمی-پژوهشی تاریخ اسلام، س ۱۹، ش ۷۴، صص ۷۱-۴۰.
- زرگری نژاد، غلامحسین (۱۳۸۵). تاریخ صدر اسلام (عصر نبوت)، تهران: سمت.

تبیین و تحلیل رویکرد پیامبر(ص) در انتخاب فرماندهان ... | ۷۳

- سعیدیان جزی، مریم (پاییز ۱۳۹۳). «تحلیل و بررسی ابعاد سربیه ی امام علی بن ابی طالب علیه السلام به یمن و پیامدهای آن»، فصلنامه علمی-پژوهشی شیعه شناسی، ش ۴۷، صص ۱۴۲-۱۰۷.
- طلاس، مصطفی (۱۳۵۴). پیامبر و آیین نبرد، ترجمه حسن اکبری مرزناک، تهران: بعثت.
- عاملی، جعفر مرتضی (۱۴۲۶ ق). الصحیح من سیره النبی الأعظم، قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
- العبیدی، عبدالجبار منسی (۱۹۷۹ م). «سریه نخله إحدى سرايا الرسول الهامة»، مجله المورخ العربی، العدد ۹، صص ۱۷۹-۱۴۵.
- علیخانی، علی اکبر (۱۳۸۶). «برابری و نابرابری سیاسی در اندیشه سیاسی امام علی(ع)»، پژوهشنامه علوم سیاسی، س ۳، ش ۱، صص ۸۹-۶۷.
- کتانی، عبدالحی (۱۳۸۳). نظام اداری مسلمانان در صدر اسلام، ترجمه علیرضا ذکاوتی قراگزلو، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین (بی تا). التنبيه والاشراف، تحقیق عبدالله بن اسماعیل صاوی، قاهره: دارالصاوی.
- مقدسی، مطهر بن طاهر (۱۳۷۴). آفرینش و تاریخ، ترجمه محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: آگه.
- واقدی، محمد بن عمر (۱۳۶۹). مغازی؛ تاریخ جنگ‌های پیامبر(ص)، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- وتر، ظاهر (۱۳۷۵). مدیریت نظامی در نبردهای پیامبر اکرم(ص)، ترجمه اصغر قائدان، تهران: صریر.
- همدانی، رفیع‌الدین اسحاق بن محمد (قاضی ابرقوه) (۱۳۸۶). سیرت رسول الله، ویرایش متن جعفر مدرس صادقی، تهران: نشر مرکز.
- یعقوبی، ابن واضح (۱۳۷۱). تاریخ یعقوبی، ترجمه محمدابراهیم آیتی، تهران: علمی و فرهنگی.

THE HISTORICAL STUDY OF WAR
Scientific Journal, Scientific Research Article
Vol. 4, Issue 2, No.12, Summer 2020

Explaining and Analyzing Prophet Muhammad (PBUH)'s Approach to Electing Commanders of Sariyyas

*Mina Rezaie; * Farinaz Houshyar; ** Alireza Abtahi****

Abstract

The wars that Prophet Muhammad (SAW) did not personally fight but appointed commanders to lead the battles are called Sariyya. Early sources have cited 36 Sariyyas during the prophet's age, whose functions can be broadly divided into offensive, defensive, propaganda, and intelligence. The commanders of these wars were elected with regard to the Prophet (SAW)'s goals. The present descriptive-analytical study tries to investigate the process and reasons of electing the commanders given the features and the nature of Sariyyas in order to shed light on the approach adopted by the Prophet (SAW). The findings of this study show that in electing commanders, the Prophet (SAW) not only considered military and political points, but also paid attention to religious and tribal facts. He elected commanders from among the Muhajirun and their tribes and the Ansar and Medina' tribes. People elected as commanders by him were trustworthy and militarily-capable.

Keywords: Islam, the Prophet (SAW), Sariyya, commanders, Medina

* PhD Student of History of Islam, Department of History, Islamic Azad University of Najafabad; Email: m.rezaei136400@gmail.com.

** Corresponding author: Assistant Professor, Department of History, Islamic Azad University of Najafabad; Email: hooshyar-farinaz@yahoo.com.

*** Assistant Professor, Department of History, Islamic Azad University of Najafabad; Email: abtahi1342@yahoo.com.

[Received: November 14, 2019; Accepted: June 30, 2020]